

Československé štátne občianstvo Slovákov presídlených z Maďarska

Štefan Šutaj, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, sutaj@saske.sk

ŠUTAJ, Štefan. Czechoslovakian state citizenship of Slovaks transferred from Hungary. Individual and Society, 2005, Vol. 8, No. 1.

The paper is dealing with the question of status of Slovaks transferred from Hungary, who came to the Slovak and Czech territory in frame of population exchange between Czechoslovakia and Hungary. The attention is especially given to the differences between the status of Slovaks from Hungary and further groups of Slovaks - countrymen, who returned to their county after the end of World War II. The paper is also tracking the process of state citizenship attainment by these groups.

Czechoslovakia. State citizenship. Slovak. Hungary.

Vývoj slovensko-maďarských vzťahov bol ovplyvňovaný situáciou pred aj po druhej svetovej vojne. Stratégiou československej vlády po druhej svetovej vojne bolo vybudovať národný štát Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín, čo bolo zdôvodňované predchádzajúcimi skúsenosťami so susedmi (Mníchovská dohoda, Viedenská arbitráž) aj s neslovanskými menšinami. Okrem terminologického problému - ako budovať národný štát z dvoch národov - mala táto koncepcia aj niekoľko ďalších slabých miest. Národný štát založený na etnickom základe sa nemohol opierať o dva národy Čechov a Slovákov a ešte aj o neslovanské menšiny. Pod tlakom vývoja na Slovensku sa československá vláda nemohla opierať o teóriu čechoslovakizmu. Koncepcia národného štátu akceptovaná mocnosťami sa však nemohla oprieť ani o ich jednoznačnú podporu pri snahe Československa o úplné vysídlenie Nemcov a Maďarov. Súčasťou československej politiky po druhej svetovej vojne však nebola len politika vysídlenia neslovanských menšín, ale aj politika návratu krajanov (Čechov aj Slovákov) zo zahraničia. Krajanovia bez ohľadu na to kedy odišli zo svojho pôvodného bydliska a aké dôvody ich k tomu viedli, sa stali objektom záujmu československej politiky. Mali aspoň sčasti zaplniť miesto po odsunutých Nemcoch a po predpokladanom odsune Maďarov.

Po skúsenostiach s odsunom Nemcov nebola mocnosťami akceptovaná snaha československých úradov o jednostranný odsun Maďarov z Československa. Ďalším spôsobom ako znížiť počet obyvateľstva maďarskej národnosti bola výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorá sa ako jedna z možností riešenia tejto otázky objavila už na komárňanských rokovaniach pred Viedenskou arbitrážou v októbri 1938. Vychádzalo sa z predpokladu, že Slovákov v Maďarsku je len o niečo menej ako Maďarov na Slovensku. Podpísaná Dohoda o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom z 27. februára 1946 stanovovala základné princípy výmeny, ktoré boli upresňované rozhodnutiami Československo-maďarskej zmiešanej komisie. Plnenie tejto dohody ovplyvnilo aj osudy Slovákov z Maďarska.

Do 27. mája 1946 Československá presídľovacia komisia, ktorá pôsobila na území Maďarska, získala prihlášky 90 097 osôb (39 807 hospodárskych jednotiek) slovenskej národnosti v Maďarsku. Do konca júna sa uskutočnilo dodatočné zisťovanie, počas ktorého sa prihlásilo na výmenu ďalších 7 tisíc Slovákov z Maďarska. Štatistickým zisťovaním po februári 1947 bol počet prihlásených Slovákov z Maďarska upravený na 95 421 osôb. Nespokojní s výsledkom štatistického zisťovania boli tak československí ako aj maďarskí štátni predstavitelia. Kým československí predstavitelia považovali počet prihlásených za veľmi

nízky, pretože predpokladali, že na výmenu obyvateľstva sa prihlási viac z predpokladaných 400 tisíc Slovákov v Maďarsku, maďarskí štátni predstavitelia boli znepokojení výsledkom náborovej akcie, pretože podľa oficiálnych maďarských štatistík bolo v Maďarsku podstatne menej Slovákov ako sa ich prihlásilo na výmenu. Demotivujúco na Slovákov prihlásených na presídlenie pôsobilo aj to, že začatie výmeny sa odkladalo. Na Slovákov prihlásených na presídlenie maďarské úrady vyvíjali nátlak, aby odvolali svoju prihlášku na výmenu obyvateľstva. Československá strana sa usilovala začať výmenu čím skôr a uskutočniť aspoň transporty sociálne slabších Slovákov z Maďarska.

Aj na základe Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom boli obyvatelia maďarskej národnosti odsúvaní nie na základe dobrovoľnosti ako to bolo u Slovákov, ktorí sa v Maďarsku prihlásili na výmenu obyvateľstva, ale boli vybraní československými úradmi. Celkovo bolo v rámci Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom presídlených 55 487 osôb maďarskej národnosti a z Maďarska do Československa 59 774 osôb slovenskej národnosti. Celkom presídlilo z Československa do Maďarska v rokoch 1945 - 1948 89 660 osôb, z toho asi 34 tisíc mimo dohody o výmene obyvateľstva. K týmto výsledkom je potrebné doložiť aj tieto údaje:¹

Z Maďarska do Československa sa v rokoch 1945 - 1948 presťahovalo 73 273 osôb, z nich asi 12 000 mimo rámec výmeny obyvateľstva. Z Maďarska sa na výmenu prihlásilo po štatistickom preverení 95 421 osôb. Celkovo bolo presídlených: výmennými transportami 37 961 osôb, jednosmernými transportami 21 149 osôb, režimisti 664 osôb, pred účinnosťou Dohody 9 499 osôb, po účinnosti Dohody 4 000 osôb; spolu 73 273 osôb.

Problémy boli aj s umiestňovaním presídlencov z Maďarska, ktorí prichádzali v rámci dvojsmerných výmenných transportov. Namiesto bohatých vysídlených Maďarov prichádzali chudobní roľníci, ktorí nemali ani inventár na obrobenie polí ani osivo, poľnohospodárske náradie a kone.² To bol nakoniec aj jeden z veľkých problémov pri realizácii výmeny, pretože sa nemohla plniť dohodnutá rovnomernosť majetkovej štruktúry vymieňaných. Základom narušenia princípu bol zjavne spôsob výberu. Zo Slovenska boli Maďari vyberaní štátnymi orgánmi, ktoré mali vzhľadom k významnému postaveniu komunistov v nich tendenciu vyberať na odsun majetnejšie vrstvy. Z Maďarska sa na výmenu hlásili predovšetkým sociálne slabšie skupiny obyvateľstva a od novej vlasti si sľubovali aj zlepšenie svojho ekonomického postavenia. Maďarskí roľníci vysídľovaní do Maďarska boli podstatne bohatší ako slovenskí. Svedčí o tom aj skutočnosť, že Maďari presídlení v rámci výmeny zanechali na Slovensku pôdu vo výmere 109 295 k. j., kým Slováci zanechali v Maďarsku 43 749 k. j. pôdy.³ Napr. v čase od 17. apríla do 6. mája 1947 bolo do Maďarska odšťahovaných 1800 rodín a 6894 osôb, ktoré so sebou odviezli 4204 kusov rožného statku, 1285 koní a 3541 ošípaných. V priemere jedna rodina previezla svoj majetok v 3, 68 vagóna. Z Maďarska na Slovensko sa prisťahovalo v tom čase 1712 rodín, 7757 osôb. Jedna slovenská rodina sa presťahovala v priemere na 1, 77 vagóna. Chudobnejšie bolo aj ich hospodárstvo. Priviezli 1 21 kusov rožného statku, 518 koní a 6 583 ošípaných.⁴ V poslednom roku výmeny už mnohí Slováci na výmenu rezignovali v dôsledku neistého postavenia v Maďarsku pri štatúte presídlencov a dlho neuskutočňovanej výmeny aj v dôsledku správ zo Slovenska, podľa ktorých neboli plne uspokojené požiadavky presídlencov. Pokiaľ išlo o miesto osídlenia a majetkové a bytové podmienky aj v Maďarsku bola časti nemajetným pridelená pôda z pozemkovej reformy.⁵

Voči slovenským presídlencom z Maďarska sa však objavili výhrady aj v radoch slovenského obyvateľstva. Presídľované obyvateľstvo v niektorých prípadoch lepšie komunikovalo v maďarskom ako v slovenskom jazyku v dôsledku dlhého života v maďarskom prostredí. Bolo ťažko miestnemu obyvateľstvu vysvetliť, že toto obyvateľstvo sa na svoje bydliská v Maďarsku sťahovalo v čase, keď slovenský jazyk nebol kodifikovaný, že Slováci v Maďarsku žili v podmienkach národnostného útlaku, neobmedzeného uplatňovania maďarského štátneho jazyka, boli vychovávaní v maďarských školách.⁶ Napr. styčný dôstojník pri Oblastnej úradovni Osídľovacieho úradu v Košiciach vo svojom hlásení z 24. júla 1947 napísal: „Tunajšie obyvateľstvo je pohoršené tým, že vozíme z Maďarska Slovákov, ktorí neovládajú slovenský jazyk a keď tak len čiastočne a to vždy jeden člen rodiny. Tunajší Maďari sa prispôbujú nášmu ľudu a neprovokujú maďarčinou, avšak tzv. Slováci z Budapešti si nedokážu uvedomiť, že náš národ, hoci sa oni hlásili za rodných bratov, nenávidí ich mondokovanie v Košiciach. Košice prijať ešte niekoľko takých rodín z Maďarska, neboli by metropolou slovenskou, čo si praje každý roduverný Slovák, ale baštou maďarizácie a oporou Budapešti. Zároveň hlásim, že by bolo veľmi prospešné, keby Košice boli osídlené našim ľuďom zo stredného Slovenska.“⁷ Presídlenci boli neraz ľudia, biedni majetkom, ktorým zostala len štipka národného povedomia a reč, ktorí boli ochotní sťahovať sa predovšetkým s perspektívou zlepšenia svojho sociálneho. Podľa združovacích zásad boli Slováci z Maďarska osídľovaní v obciach, z ktorých odchádzali, ale v ktorých aj zostávali Maďari. Zanechané usadlosti boli vo veľmi zlom stave, neraz zámerne znivočené.

Výmena obyvateľstva sa síce ukončila v roku 1948, ale ešte koncom päťdesiatych rokov sa museli riešiť otázky scelovania niektorých rodín rozdelených výmenou, najmä z dôvodov starostlivosti o starých občanov, ktorých príbuzenstvo zostalo na Slovensku alebo odišlo do Maďarska.⁸ Výmena obyvateľstva znamenala oslabenie slovenskej menšiny v Maďarsku a výraznou mierou prispela k jej ďalšej asimilácii. Možno povedať, že československí predstavitelia predpokladali, že tí Slováci, ktorí po skončení výmeny zostanú v Maďarsku postupne asimilujú. Tento predpoklad sa zväčša naplnil. Československí vládni predstavitelia však taktiež predpokladali, že podobný proces čaká aj maďarskú menšinu na Slovensku. Teda že tí, ktorí nebudú vymenení postupne asimilujú a k tomu vytvárali aj patričné organizačné predpoklady.

Komplikovaná a veľmi často diskutovaná je aj problematika Slovákov z Maďarska, ktorí boli osídľovaní v Čechách. Rozčarovanie spôsobili nielen skromné životné podmienky pre niektorých presídlencov, ale najmä to, že len v období od októbra do novembra bolo „dočasne“ umiestnených v Čechách 16 transportov slovenských presídlencov z Maďarska, v ktorých bolo 550 rodín.⁹ Celkove išlo podľa oficiálnych prameňov asi o 11 tisíc osôb, ktoré boli presídlené v rámci riadnej výmeny a neurčitý počet tzv. čiernych reemigrantov. Časť osôb bola presídľovaná na základe rozhodnutia československo - maďarskej zmiešanej komisie č. 8 a č. 40. Išlo o mladé rodiny, ktoré sa chceli osamostatniť, ktorých rodičia zostali v Maďarsku, alebo boli osídlení na južnom Slovensku. Ďalšou kategóriou boli banícke rodiny, alebo bezzemkovia, ktorí boli na Slovensko presídlení ešte pred riadnou výmenou. Skupiny Slovákov z Maďarska osídľované v Čechách sa na nové pôsobiská dostávali na základe osobitnej dohody medzi vedúcim Československej presídľovacej komisie D. Okálím a ministerstvom poľnohospodárstva. Túto skutočnosť jednoznačne dokumentuje list D. Okáliho z 25. októbra 1947 predsedovi Osídľovacieho úradu v Bratislave J. Čechovi, v ktorom trvá na tom, aby záležitosti už realizovaných 16 transportov Slovákov z Maďarska a do Čiech a prípravu ďalších transportov do Čiech mala na starosti Československá presídľovacia komisia v Budapešti, ktorej Slováci z Maďarska dôverujú.¹⁰ Presídlenci mali prísľub D. Okáliho, že sa postupne budú môcť usídlit na Slovensku. V Čechách sa ocitli aj Slováci z Maďarska, ktorí z rôznych dôvodov prišli na Slovensko mimo rámca výmeny a nemohli byť osídlení v združených domoch. Nakoniec to boli aj Slováci z Maďarska, ktorí síce boli pôvodne osídlení na južnom Slovensku, ale v roku 1947, aj v nasledujúcich rokoch sa odsťahovali do Čiech, kde dostali viac pôdy. Tak v roku 1948 presídlilo do Čiech ďalších asi 8 tisíc maďarských Slovákov.¹¹ Jednoznačnou snahou československých úradov bolo udržať Slovákov z Maďarska v Čechách, pretože napriek uvedeným faktom o majetkovej štruktúre presídlencov, podľa štátnych úradníkov na Slovensku nebol dostatok dohodového majetku, ktorý tu zanechali Maďari odchádzajúci do Maďarska. Situácia Slovákov z Maďarska osídlených v Čechách bola komplikovaná aj v tom, že v Čechách nebol dohodový majetok zanechaný Maďarmi a tak im bola pridelená pôda konfiškovanej pôdy spravovanej Národným pozemkovým fondom. Až v roku 1949 sa začal riešiť otázka, ako zabezpečiť pre Slovákov z Maďarska osídlených v Čechách náhradu za zanechané majetky tak, aby nemusel platiť Národnému pozemkovému fondu splátky za pridelený majetok z konfiškovaného nepriateľského majetku.¹²

V podmienkach Československa bola akcia návratu krajanov - reemigrantov zložitá. Návrat krajanov sa riešil ako komplexný problém presídlencov z Juhoslávie, Rumunska, Francúzska a ďalších európskych krajín, ale aj z Južnej Ameriky. Štátne občianstvo reemigrantov bolo riešené osobitným spôsobom. Túto otázku riešil zákon č. 74/1946 Zb. z 12. apríla 1946 o udeľovaní štátneho občianstva krajanom vracajúcim sa do vlasti. Vykonávacie predpisy k tomuto zákonu boli upravené vyhláškou Ministerstva vnútra zo 6. mája 1947, podľa ktorej sa pôsobnosť Ministerstva vnútra prenášala v Čechách na územné národné výbory a na Slovensku na Povereníctvo vnútra. Podľa ústavného zákona č. 74/1946 Zb. mohli Česi a Slováci, ktorí sa presídlili do Československa v rámci organizovanej akcie podľa § 2 požiadať o československé štátne občianstvo do dvoch rokov od dňa účinnosti zákona teda do 29. apríla 1948. O podaní žiadosti sa im vydávalo dočasné osvedčenie o československom štátnom občianstve. Na základe dočasného osvedčenia však nemohli byť založené trvalé právne pomery, napr. sobáše. Osvedčenie dávalo reemigrantom právo k pobytu na území celej ČSR. Reemigrantom z Juhoslávie zároveň zostávalo pôvodné štátne občianstvo podobne ako Slovákom z Rumunska, ktorí sa presťahovali po 10. júli 1948, kedy skončila platnosť protokolu o transfere Slovákov z Rumunska.

Vzhľadom na to, že aj v roku 1948 sa začali ďalšie reemigračné akcie z Rumunska a Juhoslávie, bola táto lehota predĺžená do 31. decembra 1949 novelizáciou zákona v apríli 1948. (zákon č. 107/1948 Zb.). Do 31. decembra 1949 bolo priaznivo prijatých asi 30 tisíc žiadostí, ktoré sa týkali asi 100 tisíc osôb. Pretože ďalej pokračovala reemigrácia krajanov do Československa z Juhoslávie a ZSSR, Poľska, Argentíny, Kanady, Číny a ďalších krajín, Národné zhromaždenie schválilo 22. februára 1950 predĺženie žiadostí na podávanie žiadostí československé štátne občianstvo do 31. decembra 1950. Podľa politickej dohody, ktorá riešila vzájomné vzťahy Čechov a Slovákov v povojnovom československom štáte, problematika štátneho občianstva patrila do právomoci centrálnych, pražských orgánov.

Ináč sa riešila problematika československého štátneho občianstva vo vzťahu ku krajanom, ktorí sa vracali do ČSR na základe Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom z 27. februára 1946. Už samotná dohoda predpokladala, že presťahovaním získajú zainteresované osoby občianstvo prijímajúceho štátu. Nešlo iba o osoby vracajúce sa z Maďarska v rámci výmeny obyvateľstva ale aj ďalšie skupiny Slovákov z Maďarska, ktoré odišli z Maďarska pred účinnosťou dohody o výmene obyvateľstva alebo mimo nej. Ústavodarne národné zhromaždenie prijalo 13. septembra 1946 zákon č. 179/1946 Zb. o udelení štátneho občianstva krajanom z Maďarska. Podľa tohto zákona osoby slovenskej alebo českej národnosti bývajúce na území Maďarskej republiky, ktoré sa presťahovali na územie Československa podľa dohody o výmene obyvateľstva (zákon č. 145/1946 Zb.) nadobudli československé štátne občianstvo dňom presťahovania. Výrok o tom, že presťahovanie nastalo, vydával okresný národný výbor v mieste, kde sa presťahovaná osoba usídlila a kde v konkrétnej obci nadobudla domovské právo. Problematickou sa v tejto súvislosti stávali osoby, ktoré sa na územie Československa presťahovali ešte pred nadobudnutím účinnosti dohody a mimo jej rámca. Na základe dodatku k dohode o výmene obyvateľstva boli však aj tieto osoby považované za presídlencov v rámci dohody teda aj s výhodami, ktoré z toho vyplývali.

Postavenie Slovákov z Maďarska bolo teda iné ako u reemigrantov z ostatných krajín. Nepatrili priamo k reemigrantom, pretože väčšinou neemigrovali, ale presídlili sa do nových sídlisk ešte v rámci Uhorska. Úradmi boli vedení ako zvláštne obyvateľstvo, ktoré presídlilo v rámci výmeny obyvateľstva. Napriek tomu sa ich týkali všetky zvýhodnenia tak ako ostatných presídlencov a reemigrantov. Mali právo na osídlenie, úľavy pri splátkach pôžičiek, nárok na sociálnu výpomoc a v obciach a okresoch k nim pristupovali ako k ostatným reemigrantom. V priebehu roku 1947 boli prijímané ďalšie zákony, ktoré uľahčovali postavenie reemigrantov (napr. zákon č. 138/1947 Zb. o starostlivosti o prisťahovalcov, vládne nariadenie č. 71/1947 o úľavách pri uznaní vzdelania, zákon č. 31/1947, ktorým sa reemigrantom mohli prideliť skonfiškované živnostenské podniky a domy až s 25% úľavou na cene s prednostným právom na ich zakúpenie a pod.). Tieto zákony sa uplatňovali aj vo vzťahu k presídleným Slovákom z Maďarska.

Zvláštna situácia sa vytvorila okolo osôb slovenskej národnosti, ktoré sa z Maďarska presťahovali na územie Slovenska v rokoch Slovenského štátu. Tie nadobudli slovenské štátne občianstvo podľa slovensko-maďarskej zmluvy č. 90/1941 Sl. z., ale ak predtým neboli československými štátnymi občanmi, nezískavali československé štátne občianstvo automaticky. Museli si podávať žiadosť o naturalizáciu. Situácia Slovákov z Maďarska sa teda vyvíjala špecifickým spôsobom, rozdielne od iných skupín presídlencov, ktorí prišli na Slovensko. Osobitne je potrebné sledovať postavenie Slovákov z Maďarska osídľovaných v Čechách a na Morave, ktorí sa stretávali so špecifickými problémami, nielen pokiaľ ide o problematiku presídlenia, štátneho občianstva, ale aj ich adaptácie v nových spoločenských a etnických podmienkach.

Poznámky

¹ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. GT, č. 522 Správa Osídľovacieho úradu o ukončení výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.

² Štátny okresný archív Galanta, f. ONV Galanta, kart. 6, č. 128/47.

³ SNA Bratislava, f. GT, č. 522 Správa Osídľovacieho úradu o ukončení výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.

⁴ Hlas práce, č. 120, 25. 5. 1947.

⁵ SNA Bratislava, f. GT, č. 522 Správa Osídľovacieho úradu o ukončení výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom; Čierna-Lantayová, D.: Podoby česko - slovensko - maďarského vzťahu. Bratislava 1992, s. 116.

⁶ SNA Bratislava, f. Slovenská liga, kart. 7.

⁷ Státní ústřední archiv (ďalej SÚA) Praha, f. Ministerstvo vnútra, kart. MV P 1655 - 56 5511.

⁸ SÚA Praha, f. O2/2 Politické byro ÚV KSČ. Pristahovanie maďarského obyvateľstva do Československa 16. 12. 1957.

⁹ SNA Bratislava, f. GT, Prehľad práce ČSPK.

¹⁰ SNA Bratislava, f. Osídľovací úrad pre Slovensko, Kabinet predsedu Osídľovacieho úradu a Fondu národnej obnovy, č. 2878/pred.-48.

¹¹ NOSKOVÁ, H.: Slováci z Maďarska v národnostní politice Československa v letech 1945 - 1954. In: NOSKOVÁ, H. (ed.): Slovník studií k národnostní politice Československa (1945 - 1954) Praha 2001, s. 81.

¹² SNA Bratislava, f. Osídľovací úrad pre Slovensko, Kabinet predsedu Osídľovacieho úradu a Fondu národnej obnovy, Úradný záznam. Majetkoprávne uspokojenie presťahovalcov z Maďarska - na území Čiech a Moravy.

Czechoslovakian state citizenship of Slovaks transferred from Hungary

Abstract

The paper is dealing with the question of status of Slovaks transferred from Hungary, who came to the Slovak and Czech territory in frame of population exchange between Czechoslovakia and Hungary. The attention is especially given to the differences between the status of Slovaks from Hungary and further groups of Slovaks - countrymen, who returned to their county after the end of World War II. The paper is also tracking the process of state citizenship attainment by these groups.